

Nöd och död i Norrland

*Norrskensflammans och Aftonbladets
rapportering om utbrottet av spanska sjukan
i Arjeplog 1920*

ELISABETH ENGBERG*

Abstract

In 1920, Sweden experienced a severe outbreak of pandemic influenza, primarily affecting the rural areas in the north. The epicentre of the 1920 outbreak was Arjeplog, a small and remote parish that had escaped earlier pandemic waves. However, in 1920, the parish exhibited the highest influenza mortality in Sweden during the entire period of 1918–1920. This article examines the extensive press coverage of the outbreak in two newspapers, *Norrskensflamman* and *Aftonbladet*, focusing on how the events were reported, perceived, and analysed in relation to the newspapers' political stances. The findings reveal that although their journalistic ambitions, motives and political stances differed, both newspapers expressed similar ideas about an underprivileged, underdeveloped, and uneducated north, where poor social conditions and ignorance had exacerbated the severe consequences of the outbreak. *Norrskensflamman's* coverage, featuring substantial critical social analysis, became instrumental in political debate, while *Aftonbladet's* reports, characterized by human-interest journalism, helped prompt the allocation of philanthropic relief.

Keywords

Spanish influenza, medical journalism, remoteness, social conditions, human interest, political activism

Inledning

Sällan har en medicinsk nyhet fått så mycket journalistisk uppmärksamhet som utbrottet av Covid-19 och den pandemi som drabbade världens befolkning under åren 2020–2021. I Sverige, liksom i många andra delar av världen, blev nyheter kopplade till pandemin snabbt de viktigaste nyheterna. Rapporter om ökande smittspridning, stigande dödstal och brister

* Elisabeth Engberg, forskare och områdeschef vid Enheten för demografi och åldrandeforskning, CEDAR, Umeå universitet, elisabeth.engberg@umu.se

i pandemihanteringen dominerade tidningarnas förstasidor och var självklara förstanyheter i public service-kanalernas nyhetssändningar.¹ Medieforskaren Marina Ghersetti bedömer att Covid-19-pandemin sannolikt var ”den enskilda händelse som fått mest uppmärksamhet i svenska nyhetsmedier i modern tid”.² När spanska sjukan, det utbrott av epidemisk influensa som fortfarande betraktas som 1900-talets svåraste pandemi, drabbade befolkning och samhälle mellan 1918 och 1920 var situationen en annan. Avsaknaden av dagens snabba kommunikationskanaler gjorde nyhetsförmedlingen långsammare och mer begränsad än idag. Även i mottagarledet såg det annorlunda ut. Under det tidiga 1900-talet fanns inga etermedier att tillgå och även om tidningarnas upplagor ökade stadigt, var det inte självklart att alla hade tillgång till en dagstidning samma dag som den publicerades. Utanför städerna och i landets mer glesbefolkade delar kunde distributionen ofta skapa fördröjning, då postutdelningen inte var lika snabb som städernas tidningsbud.³

Trots att spanska sjukan med sin snabba spridning, höga dödlighet och sitt ovanliga dödlighetsmönster måste ha påverkat samhället i minst lika stor utsträckning som Covid-19, dominerade den inte sin tids nyhetsflöde på samma sätt. Rapporter om sjukdomens utbredning och dödsfall återfanns sällan på tidningarnas förstasidor, utan i spalterna, bland andra notiser om stort och smått i en orolig omvärld. Vid denna tid pågick fortfarande första världskriget och det var andra nyheter som dominerade på nyhetsplats.⁴ Men det fanns undantag. Ett sådant inträffade vårvintern 1920, när rapporter om ett allvarligt influensautbrott i glesbygdsocknarna Arvidsjaur och Arjeplog i Norrbotten nådde dagspressens förstasidor och fick spridning långt utanför norra Sverige. Båda socknarna drabbades svårt, men det var i synnerhet pressens rapportering av det dramatiska utbrottet i Arjeplog som blev föremål för mediernas uppmärksamhet. Skakande rapporter om hög dödlighet och brist på både medicinsk personal och sjukvårdsresurser engagerade och berörde många på ett personligt plan. Rapporterna skapade också politisk debatt och gav nytt bränsle till den omdiskuterade frågan om bristen på läkare och den ojämlika fördelningen av sjukvårdsresurser i landet, vilket i förlängningen skulle få ett direkt inflytande på politiska beslut på nationell nivå.⁵

Det är dagspressens rapporter om utbrottet i Arjeplog som står i fokus för denna artikel. Syftet är att belysa hur två var för sig inflytelserika tidningar, *Norrskensflamman* och *Aftonbladet*, rapporterade om en djupgående sjukdoms- och samhällskris med nationella konnotationer i norra Sveriges glesbygd. Dessa tidningars rapportering var ovanligt omfattande och detaljerad, vilket ger en unik möjlighet att studera pressens bevakning av en allvarlig sjukdomskris under det tidiga 1900-talet. Undersökningen fokuserar på vilken bild de två tidningarna förmedlade av situationen i

Arjeplog och hur den journalistiska bedömningen påverkades av respektive tidnings ideologiska hemvist och politiska sympatier. Vilka idéer kom till uttryck om krisens orsaker, hantering och behov av åtgärder, och vilket genomslag fick tidningarnas opinionsbildning i sin samtid? För att även kunna undersöka hur den mer generella pressbevakningen såg ut under året 1920 har en genomgång gjorts av de största Norrbottens-tidningarnas rapportering om utbrottet av spanska sjukan i Arjeplog. Följande tidningar har granskats; *Norrbottens-Kuriren*, *Norrskensflamman*, *Piteå-Tidningen* och *Norrbottens Allehanda*, samt Västerbottenstidningen *Norra Västerbotten*. Den sistnämnda är en tidning som ännu idag har en stark ställning i Arvidsjaur och Arjeplog. För att undersöka hur rapporterna från Arjeplog spreds i nationell svensk press har databasen Svenska dagstidningar vid Kungliga Biblioteket använts. Även om databasen inte är helt komplett för perioden 1907–2014, omfattar den många av de största dagstidningarna i Sverige, vilket i detta fall bedöms tillräckligt för att uppfylla det aktuella syftet. Sökningen i databasen har begränsats till år 1920 och följande sökord har använts: *influensa*, *spanska sjukan*, *epidemi*, *Arjeplog*, *Arvidsjaur*, *läkarbrist*, *sjukdom*, *dödsfall*.

Spanska sjukan i medierna

Spanska sjukan nådde Sverige under sommaren 1918. Den 5 juli rapporterade *Nya Dagligt Allehanda* att fall hade konstaterats i södra Sverige och sjukdomen spreds snabbt över landet.⁶ Spanska sjukan var en allvarlig variant av influensa A, det influensavirus som återkommande drabbar oss varje vinter, som fick pandemisk spridning. Genetiska förändringar i influensaviruset hade gjort att sjukdomen fick andra egenskaper och därmed också mycket allvarligare konsekvenser än en vanlig säsongsinfluensa. Fler blev sjuka, dödligheten var högre och drabbade främst unga vuxna, en åldersgrupp som vanligtvis inte brukar riskera att dö i influensa. I Sverige inträffade hälften av dödsfallen i åldersgruppen 20–40 år.⁷ Pandemin återkom i flera vågor, där de senare var av mer allvarlig karaktär än de första. Mellan 1918 och 1920 drabbades Sverige av tre influensavågor, eller fyra, om man räknar in den milda sommarvågen under juli 1918.⁸ I Sverige avled drygt 34 000 personer i sjukdomen och globalt uppskattas att upp till 50 miljoner människor förlorade livet i spanska sjukan.⁹

Initialt var tidningarnas rapportering om spanska sjukan i Sverige utslutande inriktad på ren nyhetsförmedling. Den bestod oftast av korta okommenterade nyhetsnotiser om sjukdomens geografiska utbredning kompletterade med kvantitativa uppgifter om insjuknade och avlidna, utan några större journalistiska eller folkbildande ambitioner. Även när epidemin blev allvarligare under hösten 1918 fortsatte rapporterna att

följa samma mönster.¹⁰ Medicinsk expertis lyste i regel med sin frånvaro, då det inom läkarkåren fanns en stor tveksamhet till lämpligheten att uttala sig i dagspressen.¹¹ Med tanke på pandemins omfattning och katastrofala konsekvenser menar historikern Margareta Åman, att publiciteten kring spanska sjukan måste uppfattas som ”överraskande knapp och debatten som tämligen oengagerad”.¹² Inte sällan återfinns samma notiser i flera tidningar.¹³ På samma sätt som i andra länder vid samma tid tycks den svenska pressen ha utgjort ett slags komplext informationsnätverk där nyheter spreds från en tidning till den andra.¹⁴ Landsortspressens rapporter återgavs ofta i rikspressen i en strävan att täcka hela landet i nyhetsrapporteringen.¹⁵ Notiserna i rikspressen citerades i sin tur ofta av andra landsortstidningar, vilket gör att de lokala rapporterna många gånger fick bred nationell spridning. Därför är det inte särskilt förvånande att hitta en notis som ursprungligen publicerades i Umeåbaserade *Västerbottens-Kuriren* ordagrant återgiven både i liberala *Jämtlandsposten* i Östersund och i socialdemokratiska *Arbetet* i Malmö några veckor senare.¹⁶

Även om nyheterna om spanska sjukans framfart ofta förvisades till spalterna fanns det dock andra nyheter med koppling till den pågående pandemin, som i högre grad än de löpande rapporterna nådde tidningarnas förstasidor.¹⁷ En sådan var debatten kring de sent omsider inställda militära repetitionsövningarna i augusti–september 1918. I centrum stod docenten och överläkaren vid Provisoriska sjukhuset i Stockholm, Arnold Josefson. Josefson var företrädare för en yngre generation läkare, politiskt obunden, men en flitig debattör med stort socialt patos och ett brinnande engagemang för reformer och folkupplysning.¹⁸ Inom ramen för sitt engagemang i Svenska Läkaresällskapet, den svenska läkarkårens vetenskapliga organisation, drev Josefson frågan om att bromsa spridningen av spanska sjukan genom förebyggande åtgärder. Hans förslag om förbättrad hygien, social distansering och isolering av sjuka klingar förvånansvärt välbekanta än idag. Erfarenheterna från Covid-19-pandemin drygt hundra år senare har visat att dessa till synes enkla förebyggande åtgärder fortfarande har effekt.

I sin samtid var dock de åtgärder som förespråkades av Josefson omdiskuterade. Särskilt kontroversiellt uppfattades förslaget att med en månad skjuta upp inkallelsen av nya värnpliktiga till kasernerna under sensommaren 1918. Avsikten var att vänta till dess att smittspridningen, som vid denna tid såg ut att vara på tillbakagång, hade avtagit ytterligare. Josefsons förslag stöddes både av Medicinalstyrelsen och Försvarets Sjukvårdsstyrelse, men regeringen sa nej. Värnpliktiga inkallades enligt plan i augusti och september och influensaepidemin blossade upp på nytt. Först den 18 september beslutade regeringen att ställa in övningarna vid de flesta förband under hösten. Vid det laget hade redan flera dödsfall inträff-

fat, och övningar hade tvingats avbrytas på grund av omfattande sjuklighet. Myndigheternas senfärdiga agerande ledde till en intensiv debatt i pressen, vilket lade grunden för en kvarstående kritik mot de ansvariga under hela pandemiperioden 1918–1920, framför allt från vänstersocialistiskt håll.¹⁹

En annan fråga som gav upphov till både rubriker och myndighetskritik i samband med utbrottet av spanska sjukan var bristen på vetenskaplig konsensus inom läkarkåren gällande vilka restriktioner och rekommendationer som borde implementeras. Inom Svenska Läkaresällskapet fördes en intensiv debatt under sommaren och hösten 1918 där den huvudsakliga skiljelinjen gick mellan läkare som förespråkade olika former av interventioner för att begränsa smittan och de som ansåg att sådana åtgärder var verkningslösa, och det därför var bäst att låta naturen ha sin gång. Vissa läkare varnade för att allt för hårda restriktioner skulle skapa oönskad panik, som i sig skulle kunna vara skadlig, medan andra starkt förespråkade aktiva ingripande åtgärder. Inte oväntat var Arnold Josefson talesman för den sistnämnda linjen och han tvekade inte att bryta mot läkarkårens oskrivna regler genom att använda pressen som en plattform för att skapa opinion.

När den interna debatten inom läkarkåren nådde offentligheten utlöste det en intensiv mediedebatt med politiska förtecken.²⁰ Bristen på vetenskaplig konsensus medförde att tydliga råd och riktlinjer från myndigheterna om smittförebyggande åtgärder dröjde, vilket var särskilt besvärande för de läkare som förespråkade aktiva interventioner. I slutet av augusti 1918 började några av dem, på eget initiativ, sprida en kortfattad broschyr med råd och riktlinjer, som också fick stort genomslag i pressen. Dessa råd sanktionerades senare ”på allmän begäran” av ansvarig myndighet, Kungliga Medicinalstyrelsen, med den tryckta upplagan daterad den 16 oktober 1918. I slutändan blev det Josefsons linje som segrade och i de officiella råd som utfärdades uppmanades befolkningen att undvika folksamlingar, tvätta händerna ofta, vädra, undvika kontakt med smittade personer och stanna hemma vid sjukdom.²¹

Den tredje frågan som fick ett stort nyhetsvärde under pandemiåren 1918–1920 och som i endast i begränsad omfattning har uppmärksammats av tidigare forskning, var läkarbristen i landets glesbygdsområden, i pressen ofta benämnd som ”övre Norrlands läkarfråga” eller ”Norrlands sjukvårdsfråga”.²² Problematiken var inte ny; bristen på provinsialläkare och behovet av åtgärder för att få tjänsteinnehavare till alla distrikt hade under flera år debatterats intensivt, både i press och bland myndigheter och beslutsfattare. Det tidiga 1900-talets läkarbrist var inte enbart en glesbygdsfråga, utan var även kopplad till en strukturell problematik, där yngre läkare i allt högre utsträckning valde bort en traditionell provinsial-

läkarkarriär till förmån för den expanderande lasarettsvården.²³ Läkarbristen var särskilt svår och kännbar i landets glesbygdsområden, vilka i huvudsak var belägna i norra Sverige.²⁴

Trots försök att underlätta rekryteringen genom högre löner på vakanta tjänster, förbättrade bostäder och generösa flyttningsbidrag, förbättrades situationen inte nämnvärt och i riksdagen hade frågan dragits i långbänk.²⁵ I sambandet med utbrottet av spanska sjukan fick frågan om läkarbristen förnyad aktualitet och debatterades återigen flitigt i dagspressen. Enligt uppgift i en motion till Riksdagens första kammare var 15 ordinarie och 3 extra provinsialläkartjänster obesatta i de tre nordligaste och mest glesbefolkade länen – Jämtland, Västerbotten och Norrbotten – i slutet av 1919.²⁶ Även om det i efterhand är klart att en läkares närvaro inte hade kunnat förhindra en fullskalig influensaepidemi att bryta ut, gjordes redan tidigt under pandemin en direkt koppling mellan den höga dödligheten vid influensautbrotten och den utbredda läkarbristen. ”Att sjukdomen sprider sig så våldsamt tillskrives i första hand de utomordentligt dåliga sjukvårdsresurserna, bristen på läkare och sköterskor”, skrev till exempel *Dagens Nyheter* den 19 september 1918.²⁷ Pressdebatten om läkarbristen kopplad till pandemins konsekvenser nådde sin kulmen under vårvintern 1920 då en tredje våg av spanska sjukan svepte över Norrbottens inland och åter satte frågan om glesbygdssjukvårdens förutsättningar högt upp på dagordningen.²⁸

En av de socknar som drabbades hårt av spanska sjukan vårvintern 1920 och som senare skulle bli föremål för omfattande rapportering i pressen, var den vidsträckta glesbygdssocken Arjeplog i Norrbottens inland, där läkarbristen under lång tid hade varit kännbar. Trots att Arjeplog sedan 1912 haft status som ordinarie provinsialläkardistrikt hade det visat sig svårt att rekrytera en läkare till tjänsten.²⁹ Närmaste läkare fanns i grannsocknen Arvidsjaur, omkring nio mil från Arjeplogs kyrkstad och ytterligare tolv mil från den västra delen av socknen, invid norska gränsen. Efter flera fruktlösa rekryteringsförsök beslutade kommunalfullmäktige i Arjeplog i november 1919 att kringgå Medicinalstyrelsen och vädja direkt till Kungl. Maj:t om hjälp att få provinsialläkartjänsten besatt då ”några synbara resultat av [Medicinalstyrelsens] arbetet, såsom synes, ej kunnat förmärkas”.³⁰ Föga anade man då att läkarbristen i socknen inom kort skulle bli en riksangelägenhet, uppmärksammas i hela den svenska pressen, och som sådan utgöra en vändpunkt i debatten om sjukvårdsresursernas regionala fördelning i Sverige.

Katastrofen i Arjeplog 1920

Allt startade i mitten av februari 1920 i nära anslutning till den årliga vintermarknaden vid kyrkplatsen. Arjeplog var en glesbefolkad och vidsträckt socken med drygt 3 000 invånare utspridda över ca 15 000 km².³¹ Vid tiden för spanska sjukans utbrott 1920 var större delen av befolkningen fortfarande bosatt i väglöst land, på ensligt belägna nybyggen eller i oländig fjällterräng.³² Marknadsdagarna var ett av de tillfällen under året när isoleringen bröts och man samlades till några få och intensiva dagar av handel och umgänge. Enligt gammal sed förväntades samtliga familjer i socknen vara på plats och samtida betraktare har vittnat om hur varje upptänklig golvyta på kyrkplatsen var belamrad med övernattande marknadsbesökare och tillresande handlande från andra socknar.³³ De första sjukdomsfallen inträffade redan under marknadshelgen och med hemvändande marknadsbesökare spreds därefter viruset effektivt över den vidsträckta socknen. Efter bara några dagar inträffade de första dödsfallen och snart var katastrofen ett faktum. Dödstalen steg raskt och inom två veckor hade sjukdomen redan skördat femtio offer.³⁴ Det finns dock anledning att förhålla sig skeptisk till den i samtiden utbredda uppfattningen att smittan fördes till Arjeplog av utsocknes handlare.³⁵ Enligt provinsialläkarens årsberättelse skall det ha funnits spridda fall av influensa i socknen, och till och med dödsfall, redan under januari 1920 utan att en utbredd epidemi uppstod. I grannsocknen Arvidsjaur pågick också sedan några veckor en fullskalig epidemi av influensa.³⁶

Vintermarknaden visade sig bli den perfekta storm som behövdes för att epidemin skulle ta fart och få fäste också i Arjeplog. Förutsättningarna för smittspridning var extremt goda. Trångboddheten var stor, de hygieniska förhållandena undermåliga och vädret var extremt kallt, något som vi idag vet är en gynnsam omständighet för influensavirusets spridning.³⁷ En bidragande orsak till epidemins snabba och allvarliga förlopp var sannolikt att stora delar av befolkningen på grund av sin relativa geografiska isolering saknade tidigare immunitet mot det cirkulerande influensaviruset.³⁸ Det är ett välkänt faktum att spridningen av en epidemi påverkas såväl av befolkningstäthet som av antalet sociala kontakter människor emellan och de tidigare epidemivågorna under 1918 och 1919 hade aldrig fått någon större utbredning i Arjeplog.³⁹

Utbrottet av epidemisk influensa i Arjeplog 1920 fick katastrofala konsekvenser. Sjukligheten var utbredd och de mänskliga förlusterna närmast obeskrivliga. Under några få vinterveckor miste mer än vart tionde hushåll en förälder, ett barn eller ett syskon. Nära åttio minderåriga barn förlorade en av sina föräldrar och några blev helt föräldralösa.⁴⁰ Totalt avled nära tre procent av Arjeplogs befolkning i spanska sjukan och merparten

av de avlidna var unga och medelålders män och kvinnor. I relativa tal (antalet dödsfall i relation till befolkningens storlek) var influensadödligheten i Arjeplog den högsta som uppmätts i Sverige under samtliga epidemivågor 1918–1920.⁴¹ På grund av de bristfälliga kommunikationerna dröjde rapporterna om det svåra sjukdomsutbrottet. När de första nyheterna från Arjeplog nådde läntidningarna var katastrofen redan ett faktum. En av de första rapporterna återfinns i *Piteå-Tidningen* den 26 februari, när epidemin redan hade pågått i snart två veckor:

I Arjeplog har epidemin tagit en mycket oroväckande spridning. Då det varit ytterst svårt att komma i förbindelse med de härjade trakterna känner man än inga detaljer från epidemins framfart, men säkert är att tillståndet inger mycket stora farhågor. Antalet dödsfall bör redan vara ganska avsevärt.⁴²

Den sista vågen av spanska sjukan i Sverige framstod till en början som mer begränsad än tidigare epidemivågor, men för de orter som drabbades blev konsekvenserna svåra. I Norrbotten började influensasmittan spridas i garnisonsstaden Boden i januari 1920, tätt följd av residensstaden Luleå där en fullskalig epidemi snart också var ett faktum.⁴³ Initialt var länspressens rapportering, liksom tidigare, inriktad på ren nyhetsförmedling och de fakta som presenterades var ungefär desamma i alla läntidningar. Trots erfarenheten av flera utbredda epidemivågor med hög dödlighet och allmän kännedom om sjukdomens allvarliga karaktär, var rapporteringen inte särskilt alarmerande. Det informerades om på vilka orter sjukdomen hade antagit epidemisk karaktär och det rapporterades om dess fortsatta spridning, tillsammans med uppgifter om antalet insjuknade och döda på ett sätt som inte var särskilt oroande. I februari publicerades återigen de ”Råd och anvisningar för förhindrande av influensasmittans spridning”, som formulerades hösten 1918 och allmänheten uppmanades till försiktighet.⁴⁴

När de katastrofala konsekvenserna av epidemin i Norrbottens inland blev kända kom rapporterna därifrån snart att helt dominera det pandemi-relaterade nyhetsflödet i länspressen. Från slutet av februari 1920 blev känsloladdade skildringar av uppgivenhet, bristande resurser och mänsklig nöd, i huvudsak från det hårt drabbade Arjeplog, återkommande inslag i läntidningarnas rapporter och fick fortsatt spridning i hela den svenska dagspressen. ”En mordängel går genom Sveriges land” skrev *Aftonbladet* den 7 mars 1920 med referenser till den rasande epidemin i Norrbottens inland och dagen efter, den 8 mars, publicerade Svenska Dagbladet en skakande skildring av utbrottet i Arjeplog där man lyfte fram de höga dödstalen som redan räknade in två procent av befolkningen, och det konstaterades att i Stockholm skulle detta motsvara drygt 8000 personer.⁴⁵

”En ödemarkens kamp mot döden” skrev *Västerbottens-Kuriren* den 9 mars 1920 och gav läsarna skakande interiörer från drabbade familjer, med utbredd sjukdom, dramatiska dödsfall och stor social nöd.⁴⁶ Nyhetsförmedlingen var riktad till en helt annan läsekrets än den drabbade befolkningen, som istället tilldelade rollen som objekt i ett narrativ med tydliga politiska och filantropiska konnotationer.

Samhällskritik och filantropi

Dagspressens rapportering om epidemikatastrofen i Norrbottens inland byggde i de allra flesta fall på information från anonyma ”lokala meddelare”.⁴⁷ Men det fanns undantag. Två tidningar avvek under vårvintern 1920 från det gängse mönstret och istället för att förlita sig på andrahandsrapporter sände de ut egna korrespondenter för att på ort och ställe skapa sig en bild av situationen. En av dessa tidningar var vänstersocialistiska *Norrskensflamman*; den andra Stockholmstidningen *Aftonbladet*, som under Harald Sohlmans tid som chefredaktör hade orienterat sig allt längre åt höger och 1920 betecknades som moderat.⁴⁸ Det journalistiska greppet var inte nytt. Redan under Sundsvallsstrejken 1879, sände flera stora rikstidningar ut journalister till sågverksdistrikten för att på plats skaffa sig upplysningar om händelseförloppet. Detta resulterade i flertalet artiklar som inte enbart fokuserade på strejken, utan också på de eländiga förhållanden som rådde i arbetarbostäderna, där utslitna arbetare levde under bristfälliga hygieniska förhållanden. Artiklarna fick stor spridning och räknas som genombrottet för uppsökande journalistik i Sverige.⁴⁹

Norrskensflamman

Norrskensflamman var den länstidning som under våren 1920 hade den mest omfattande rapporteringen om influensans spridning i Norrbotten. Tidningen hade en stor upplaga och en stark position i länet. Trots sin officiella beteckning ”socialdemokratiskt organ för övre Norrland” lutade tidningens politiska sympatier betydligt längre åt vänster. Efter det socialdemokratiska partiets splittring 1917 blev *Norrskensflamman* mer eller mindre officiellt partiorgan för Sveriges Socialdemokratiska Vänsterparti (SSV), det parti som bara några år senare skulle byta namn till Sveriges Kommunistiska parti och anslutas till Komintern.⁵⁰ Från slutet av januari 1920, när de första fallen av spanska sjukan var ett faktum på Bodens garnison, till slutet av mars samma år då epidemin började avta i Arjeplog, publicerade *Norrskensflamman* nästintill dagliga rapporter om den epidemiska utvecklingen i länet. Under de tidigare epidemivågorna 1918 och 1919 hade den vänstersocialistiska pressens rapportering om spanska

sjukan och dess konsekvenser präglats av skarp och uttalad samhälls- och myndighetskritik, i synnerhet ur ett antimilitaristiskt perspektiv.⁵¹ Det är därför inte förvånande att *Norrskensflamman* var den länstidning som stod för den mest samhällskritiska och opinionsbildande rapporteringen om 1920 års influensautbrott och dess konsekvenser. Medievetenskaplig forskning har visat att den nutida mediala rapporteringen vid kriser brukar ha minst två tydliga faser: en informationsfas där fokus ligger på att förstå och belysa vad som sker, följd av en granskningsfas där kritiska frågor ställs, krishanteringens analyseras och makthavare ställs till svars.⁵² Detta mönster går att se även 1920 där *Norrskensflamman*s bevakning av utbrottet av spanska sjukan i Norrbottens inland snabbt gick från informationstill granskningsläge. Under andra veckan i mars sände tidningen ut en egen korrespondent från redaktionen i Luleå, för att på plats i Arjeplog inhämta aktuell information och bilda sig en egen uppfattning om händelseutvecklingen. I en av de artiklar som publicerades förklarade *Norrskensflamman*s utsände korrespondent, signaturen V S-n, själv syftet med sitt uppdrag:

Det är för att fullständiga det beklämmande intrycket av spanska sjukans ohyggliga framfart i Lapplandssocknarna som Norrskensflamman sändt en medarbetare ditupp, för att på ort och ställe undersöka tillståndet. Hans brev därifrån äro icke endast skildringar av ett hart när ofattbart elände. De äro äfven en anklagelse.⁵³

Signaturen V S-n:s reportageresa till Arjeplog resulterade i fem utförliga artiklar, publicerade i *Norrskensflamman* den 13, 15, 18, 20 och 26 mars 1920. Artiklarna är av både rapporterande, kommenterande och argumenterande karaktär. I reportagets form beskrevs händelserna under de vinterveckor epidemin rasade, och nästintill outhärdliga ögonvitnesskildringar av sjukdom och död förmedlades. Den kritiska samhällsanalysen genomsytrade samtliga delar i reportageserien, även om den framgick tydligast i den sista och avslutande artikeln. Slutsatsen var tveklös: Den allvarliga epidemin i inlandssocknarna hade inte slagit blint och slumpmässigt, utan det fanns skäl till att befolkningen hade drabbats så hårt. Därför ansågs det både oundvikligt och nödvändigt att dra slutsatser av det inträffade, ”söka roten till det onda”, för att ställa ansvariga till svars och åstadkomma varaktig förändring.⁵⁴

Redan i den första artikeln, publicerad den 13 mars 1920, klargjordes skuldfrågan. Utan minsta tvekan konstaterade *Norrskensflamman* att det var statsmakterna och medicinalstyrelsen som skulle ställas till svars för den katastrof som hade inträffat, genom sin oförmåga att tillgodose glesbygdens behov av medicinsk beredskap. Istället för att hantera problematiken hade myndigheterna nöjt sig med att konstatera att ”läkarna icke

vilja till Norrland” och därmed lämnat de berörda orterna åt sitt öde. Genom hela artikeln gick ett centrum-periferiperspektiv som implicerade att en liknande situation med mångåriga vakanser och bristfällig medicinsk beredskap aldrig hade accepterats i andra delar av landet.⁵⁵ Tidningen artikulerade därmed en idé och en argumentationslinje som skulle komma att dominera den politiska debatten under epidemins efterförlopp: att rätten till sjukvård ytterst var en rättvisefråga kopplad till medborgarskapet.⁵⁶ *Norrskensflamman* korrespondent skrev:

På samma gång hör man icke sällan ett sorgfyllt av harm blandat mummel gå ut från människorna riktat mot vederbörande statsmyndigheter när man på detta sätt synes ställas utanför de förmåner som man i likhet med övriga svenska medborgare med all rätt bör kunna göra anspråk på.⁵⁷

Nästa artikel publicerades den 15 mars 1920 och riktade särskilt fokus mot de lokala förhållandena i Arjeplog och hur dessa kunde ha bidragit till epidemins allvarliga förlopp. Artikeln refererade ett samtal mellan tidningens ”speciellt utsände medarbetare” och den unge tillförordnade läkaren, Carl Gentz, en av de många medicinstudenter som hade sänts ut av Medicinalstyrelsen för att tjänstgöra under pandemin.⁵⁸ Den då 27-åriga medicine kandidaten var en av de få experter som kom till tals i den svenska pressens bevakning av influensautbrottet i Norrbottens inland. Hans uttalanden stödde den argumentationslinje som tidningen hade fastslagit i föregående artikel: Det var framför allt bristen på läkare och sjukvårdspersonal tillsammans med avsaknaden av en medicinsk beredskap som hade resulterat i att epidemin blev så våldsamt. Fattigdom, okunighet och bristande hygien hos befolkningen, samt en ohejdad alkoholkonsumtion under marknadsdagarna nämndes också som faktorer som ansågs ha bidragit till och förvärrat både smittspridning och sjukdom.⁵⁹

Den längsta och mest utförliga artikeln om förhållandena i Arjeplog publicerades den 20 mars 1920. Den var en känsloladdad och nästan outhärdlig skildring av mänskligt lidande, sjukdom och död.⁶⁰ Trots att *Norrskensflamman* hade en medarbetare på plats lyste lokalbefolkningens perspektiv och upplevelser med sin frånvaro. Istället var det den tillfälliga medicinska personal som hade sänts ut för att hjälpa de drabbade som kom till tals. I artikeln förmedlades epidemins konsekvenser för individ, familj och samhälle genom dramatiska skildringar av sjukbesök på avlägsna nybyggen, dit ovana sjuksköterskor med svårighet hade tagit sig på skidor för att hjälpa svårt sjuka och ta hand om döda.

Även om det framgår tydligt att *Norrskensflamman*s utsände stod på lokalbefolkningens sida mot den senfärdiga och likgiltiga överheten, gör avsaknaden av lokala röster att beskrivningen av den drabbade orten och dess befolkning blev distanserad och objektifierande. Detta är något som

känns igen från den uppsökande journalistik som bedrevs under Sundsvallsstrejken drygt 40 år tidigare, där arbetarfamiljernas svåra villkor skildrades med stor medkänsla, men ur ett tydligt uppifrånperspektiv.⁶¹ I *Norrskensflammans* artiklar beskrevs Arjeplog som avlägset och isolerat med en befolkning som levde i okunnighet, tarvlighet och förfall. Trots att reportagens form gjorde att krisen fick ansikten, förblev dessa ansikten konturlösa. Individer skildrades som om de helt saknade eget agens och tillskrevs ofta nedsättande eller negativa attribut: nödställda, hjälplösa, liknöjda, trasiga och krypande i smuts och orenlighet. Även om det utifrån *Norrskensflammans* politiska tillhörighet är både rimligt och förväntat att behovet av strukturell och politisk förändring stod i fokus, går det inte att bortse ifrån att den retorik som användes för att beskriva de drabbade de facto bidrog till att befästa och förstärka den centrum-periferiproblematik som tidningen samtidigt argumenterade kraftfullt emot.

I den avslutande artikeln från den 26 mars 1920, riktade *Norrskensflammans* utsände korrespondent V S-n fokus mot behovet av samhällsförändring.⁶² Utifrån de berättelser han tagit del av från den utsända sjukvårdspersonalen drog han slutsatsen att de katastrofala konsekvenserna av epidemin i Arjeplog inte enbart kunde tillskrivas bristen på läkare och medicinsk beredskap, utan framför allt kunde sökas i den utbredda fattigdomen. Artikelserien i *Norrskensflamman* avslutades med ett brandtal för politisk förändring:

Vi hava sett hur okunnighet, slöhet och därav förorsakade osunda levnadsförhållanden av alla slag på ett fruktansvärt sätt befrämjat den förödande epidemien, spanska sjukan. Och den djupast liggande roten till allt detta torde vara att finna i fattigdomen, den låga levnadsstandard folket finner sig i – vidriga levnadsvillkor – och härav härledande okunnighet. Det är med ett ord samhällssystemets fel i stort sett. Giv människorna möjligheter till bättre existensvillkor, *drag försorg om att de bringas kunskaper o. vetande* och en stor del missförhållanden i detta avseende skola så småningom försvinna av sig själva.⁶³

Det står klart, menade V S-n, att fattigdom och nöd i hög grad hade underlättat epidemins spridning och för att förhindra att detta skulle ske igen krävdes politisk handling, inte bara av de norrländska riksdagsledamöterna utan av hela Riksdagen. Ytterst måste hela samhällssystemet förändras, menade skribenten, för att komma tillrätta med problematiken.⁶⁴

Aftonbladet

Den stockholmsbaserade tidningen *Aftonbladet* valde också att sända ut en korrespondent till det influensadrabbade Arjeplog under vårvintern 1920.⁶⁵ I sammanhanget bör det påpekas att *Aftonbladet* inte enbart var en Stockholmstidning, utan att tidningens läsekrets sträckte sig över hela landet. Detta illustreras exempelvis av att *Norrskensflamman*s korrespondent i en av sina artiklar med självklarhet nämnde att han på vägen hem från Arjeplog hade fått tag på ett exemplar av *Aftonbladet* på en skjutsstation.⁶⁶ Vid 1920-talets början hade *Aftonbladet* övergett den liberala linje som under 1800-talet hade gjort tidningen känd och etablerad och successivt blivit allt mer högerinriktad. Detta yttrade sig bland annat i tydliga ställningstaganden för ett stärkt försvar och protyska sympatier under första världskriget.⁶⁷ Till skillnad från *Norrskensflamman* hade *Aftonbladet* inga uttalade politiska ambitioner med sin rapportering om sjukdomskatastrofen i norra Sverige. Tidningens utsända var inte journalist, utan sjuksköterskan syster Ester Andersson. Avsikten var att hon skulle delta i sjukvårdsarbetet i Arjeplog och samtidigt korrespondera med tidningen via brev, för att ge läsekretsen en inblick i de svåra livsvillkor som rådde i Norrbottens inland. Att *Aftonbladets* initiativ hade filantropiska ambitioner framgår tydligt och att använda en sjuksköterska som korrespondent ansågs ge en unik möjlighet att identifiera var de största behoven fanns. *Aftonbladet* skrev den 7 mars 1920:

Genom sitt sjukvårdsarbete kommer sköterskan givetvis befolkningen närmare än vad någonsin en vanlig resande gör, även om den avlägger besök i rent socialt intresse. På grund av sitt yrke förstår också sköterskan fullkomligt vad som fordras för att avhjälpa den värst och mest pockande nöden hos den sjuka befolkningen.⁶⁸

Ester Andersson reste visserligen ut på *Aftonbladets* uppdrag, men det var inte tidningen som stod för den direkta finansieringen av hennes vistelse i Norrbotten. Liksom de flesta andra extra sköterskor som tjänstgjorde under influensautbrottet avlönades hon av Medicinalstyrelsen och i viss mån av Röda Korset.⁶⁹ Men till skillnad från många andra av de sjuksköterskor som sändes ut till Norrbotten under vårvintern 1920, var syster Ester både erfaren och van vid strapatser. Under några år hade hon arbetat för den privata filantropiska organisationen International Grenfell Association som bedrev sjukvård och socialt arbete i avlägsna fiskarsamhällen i Newfoundland och Labrador i västra Kanada.⁷⁰ Grundaren, Sir Wilfred Grenfell, kom på 1890-talet som ung läkare till Labrador och berördes djupt av den fattigdom och sociala problematik han mötte i befolkningen. Detta ledde till bildandet av International Grenfell Asso-

ciation, även känd som Labrador Medical Mission, som byggde sjukhus, skolor, barnhem och organiserade både stationär och ambulerande sjukvård med syfte att förbättra levnadsförhållandena för befolkningen i det glesbefolkade området.⁷¹ Syster Ester hade varit föreståndare vid ett av Grenfells sjukhus i S:t Anthony och var således inte främmande för vare sig filantropi eller glesbygdssjukvård.⁷²

Under perioden mars till juni 1920 publicerades totalt fem artiklar signerade Ester Andersson i *Aftonbladet*. Fyra av artiklarna var relaterade till influensautbrottet och inlandsbefolkningens livsvillkor medan den femte och avslutande artikeln ”Åter från Norrbotten: En fotvandring genom obygden” hade karaktären av ett resereportage. Även om det finns beröringspunkter mellan *Aftonbladets* och *Norrskensflammans* rapportering från Arjeplog, så finns det också tydliga skillnader. Båda tidningarna var angelägna om att på plats undersöka och få en överblick av de förhållanden som rådde, men *Aftonbladets* primära syfte var inte att argumentera och granska, utan att för sin läsekrets beskriva och förmedla bilder av den rådande nöden och av människors levnadsförhållanden. Medan *Norrskensflammans* granskning riktade fokus mot samhällets strukturer och behovet av långsiktig politisk förändring, lyfte *Aftonbladets* journalistik i större utsträckning fram vad man i medievetenskaplig forskning brukar kalla för ”human interest stories”. Begreppet syftar på artiklar eller inslag som primärt fokuserar på de drabbade och deras anhöriga, med syfte att skapa identifikation och medkänsla.⁷³ Skildringar av mänskliga tragedier förekom även i *Norrskensflammans* rapportering, men *Aftonbladets* artiklar är överlag mer emotionellt laddade, fyllda med dramatiska och detaljrika beskrivningar av berörande människoöden.

Den första rapporten från syster Ester publicerades i *Aftonbladet* den 18 mars 1920.⁷⁴ Språket och stilen skiljer sig markant från *Norrskensflammans* mer journalistiskt drivna artiklar. Här var det snarare en flyhänt krönikör eller kåsör som skrev. Läsaren fick en målande beskrivning av resan norrut genom det svenska vinterlandskapet, ”det gröna och vita landet” där solen lyste och visade upp ”de mångtusende gnistrande diamanter som naturen med slösande frikostighet strött omkring på det vita snötäcket” och där norrskenet bredde ut sig över himlavalvet ”som ett ofantligt bälte av skiftande silvergylansande skyar”.⁷⁵ I skarp kontrast till naturskildringarna står de känsloladdade berättelserna om sjukdom och död som Ester Andersson fick höra av kusken under skjutsen till Arvidsjaur och nu förmedlade vidare till *Aftonbladets* läsare. ”De voro många dessa historier, och utan tvivel sanna, ty jag hörde dem upprepas på olika håll” skrev hon.⁷⁶ En berättelse rörde en ensligt boende familjs öde. Familjens belägenhet hade upptäckts av en förbipasserande som reagerade på ett förfärligt oväsen i ladugården. Förutom hungriga kreatur fann han en svårt sjuk familj på

Fig. 1. Begravning av döda i spanska sjukan, Påskdagen 1920 i Arjeplog.
Foto: T.H. Sandberg, ur Silvermuseets fotoarkiv.

elva personer, som varken kunde ta hand om sig själva eller kreaturen. Nio av de elva familjemedlemmarna avled i spanska sjukan. Kusken berättade också om en åttaårig pojke som hade tvingats gå flera kilometer för att hämta hjälp när familjen insjuknat. I artikeln redogjorde syster Ester också för sitt första sjukbesök efter ankomsten till Arjeplog, hos en kvinna som var svårt sjuk i lunginflammation. Dagen innan hade kvinnans 10-åriga son avlidit i influensa och Ester Andersson berättade hur modern från sitt sjukrum hörde ”hur de spikade ihop den lilla kistan”. Artikeln avslutades med ett varmt tack till de Stockholmsfirmor som hade skickat med gåvor avsedda för den fattiga befolkningen, företrädesvis företag som var verksamma inom branscher kopplade till medicinteknik, hälsovård och hygien.⁷⁷

Nästa rapport från syster Ester publicerades den 9 april 1920. Den var ett referat från massbegravningen den 4 april, när 46 personer som avlidit i spanska sjukan jordfästes på Arjeplogs kyrkogård.⁷⁸ Hon beskrev målände raderna med kistor som var uppställda vid kappellen, kransarna, hemgjorda efter bästa förmåga, de många samerna i sina högtidsdräkter och den gamle prostens varmhjärtade tal med tröst och förmaning. Den korta artikeln avslutades med en närgången och känslös bild av en av de sörjande familjerna:

Utöver raden av sörjande står en make med sina 3 små barn. På armen håller han den minste lillpysen och de två andra hålla sig tätt intill fadern. Barnen äro så små att man tycker de knappast kunna sörja eller förstå vad de förlorat, men de gråta hejdlöst och borra ansiktena ned i sina stora vita näsdukar. Nog veta de att både mor och lilla syster, som aldrig fick skåda dagens ljus, ligga i den svarta lådan, ty de ha ropat länge på henne, men aldrig fått svar. Och när mullen faller på kistan, gråter mannen så hejdlöst och lillebror blir så bedrövad över allt detta tråkiga och han sträcker smekande ut sin hand och klappar far så tröstesamt på kinden.⁷⁹

Temat i de två återstående artiklarna, publicerade den 13 respektive den 26 april 1920, känns väl igen från *Norrskensflammans* rapportering. Det handlade om ”den sanitära nöden”: undermåliga boendeförhållanden, fattigdom och bristande förutsättningar att hålla god hygien, inklusive bristande kunskap hos befolkningen i hygieniska frågor. Med både positiva och negativa förtecken förmedlade syster Ester interiörer från de hem hon besökt. Renlighet och ordning berömdes, medan smuts och oordning klandrades.⁸⁰ Arbetsstugornas stora fördelar lyftes också fram: det var en institution där barnen tidigt fick lära sig vikten av hygien, ordning och renlighet.⁸¹ Den första av de två artiklarna riktade särskilt fokus mot kvinnornas situation i den norrländska glesbygden och här går det att ana både engagemang och patos. Kvinnorna i Arjeplog hade många gånger en dubbel arbetsbörda, konstaterade Ester Andersson, då männen ofta låg ute på skogsarbete under långa perioder. De som var bosatta i väglöst land, tvingades dessutom ofta att gå långa sträckor med tunga bördor på ryggen. Det hade hänt, fortsatte hon, att gravida kvinnor hade tvingats bära bördor på 20–30 kilo när de hade gått till kyrkbyn för att proviantera. För att förbättra kvinnornas situation behövdes enligt syster Ester två saker: utbildning och bättre förbindelser, helst en järnväg. I fråga om behovet av en järnväg, var *Aftonbladets* och *Norrskensflammans* korrespondenter helt eniga, även om de uttryckte sig på olika sätt.⁸² ”Förverkligandet av Inlandsbanans utsträckning skulle verka revolutionerande vad folkets utveckling i alla hänseenden beträffar” konstaterade syster Ester.⁸³ Korrespondenten V S-n såg frågan ur ett rättviseperspektiv och pekade än en gång på hur glesbygden medvetet hade försummats. ”Att dessa vidsträckta bygders järnvägsfråga skyndsamt och snarligen bör lösas är ett rättfärdighetskrav”, konstaterar han, och menar att denna fråga, liksom sjukvårdsfrågan, snarast borde beaktas av Sveriges Riksdag.⁸⁴

Även om *Aftonbladets* rapportering var inriktad på att väcka medkänsla, synliggöra människooöden och drabbade individers behov och hade ett stort inslag av ”human interest stories” förblev de berörda personerna lika ansiktslösa som i *Norrskensflammans* reportage. Trots närgångna skildringar och målande beskrivningar kom de drabbade själva inte till tals

utan de framträdde uteslutande i tredje person genom den utsända sjuk-sköterskan Ester Anderssons blick och perspektiv. Så här beskrevs ett besök i en stuga längs vägen:

I gården bredvid hade sex av sju småtingar legat sjuka. De äldsta voro redan på benen igen vid mitt första besök och ivrigt sysselsatta med att klippa och sy ihop remsor till trasmattor. Vid sängen bredvid de minsta satt modern och spann. Det var rent och snyggt i alla vrår och förnöjsamheten låg över det hela i denna avkrok av avkrokars värld.⁸⁵

Ovannämnda citat är bara ett exempel på hur *Aftonbladets* beskrivningar av befolkningen i de berörda orterna, om än målande, de facto blev betraktande, distanserade och objektifierande. Ibland förekom även generaliserande kommentarer som ytterligare markerade korrespondentens distans från lokalbefolkningen, som när Ester Andersson i en av artiklarna recenserade det kaffe hon bjudits på och slog fast att ”majoriteten av befolkningen här uppe vet nog ej, hur verkligt gott kaffe smakar, ty ytterst få förstå att tillaga det”.⁸⁶

Avslutning

När man studerar pressens rapportering om spanska sjukan under det tidiga 1900-talet i ljuset av 2020-talets erfarenheter av Covid-19 slås man av att det finns påtagliga likheter, trots att de båda pandemierna uppträdde i vitt skilda samhällskontexter. Bristen på medicinsk konsensus kring skyddsåtgärder, hätska offentliga debatter och kritik mot myndigheternas bristande och otillräckliga åtgärder för att i tid hindra smittspridning, är företeelser som återkommer. Både då och nu synliggjorde också erfarenheterna under pandemin brister i samhällets välfärdssystem.⁸⁷ Samtidigt finns det väsentliga skillnader. Under Covid-19-pandemin spelade medierna en central roll i samhällets kriskommunikation och kunde nästintill i realtid föra ut viktig och enhetlig information från myndigheter och experter om både händelseförlopp och skyddsåtgärder.⁸⁸ Drygt ett-hundra år tidigare var situationen en annan. Vid en genomgång av tidningarnas rapportering från utbrottet av spanska sjukan i Norrbottens inland vårvintern 1920 märks en påtaglig frånvaro av experter och myndigheter. Visserligen informerade tidningarna om den pågående epidemin, dess utbredning och konsekvenser, men det förmedlades sällan information som syftade till att hjälpa den drabbade befolkningen att hantera den aktuella situationen. Vad gäller *Norrskensflamman* och *Aftonbladets* rapporter om utbrottet av spanska sjukan i Norrbottens inland är en rimlig slutsats att en viktig orsak till frånvaron av råd och anvisningar i anslutning till den pågående pandemin var att ingen av tidningarna hade

den drabbade befolkningen som målgrupp. Artiklarna om sjukdomsutbrottet och dess konsekvenser var avsedda att tjäna andra syften.

För *Norrskensflamman* låg fokus på kritisk granskning av myndigheternas krishantering och politisk kamp för förbättrade livsvillkor för befolkningen i norra Sveriges glesbygdsområden. Utgångspunkten var att det fanns ett direkt samband mellan statsmakternas nonchalans och försummelse och att influensautbrottet i Arjeplog hade fått så förödande konsekvenser. Här kommer tidningens politiska ideologi, med krav på social och ekonomisk rättvisa genom politisk förändring, till tydligt uttryck. En central argumentationslinje var att befolkningen i inlandssocknarna hade lämnats vind för våg, bortglömda och utan de livsvillkor och den samhällsutveckling som de i egenskap av svenska medborgare, med all rätt, borde kunna göra anspråk på.⁸⁹ I *Aftonbladet* var rapporteringen inriktad på s.k. ”human interest stories”: artiklar som primärt fokuserade på enskilda personer och tragiska människoöden. Denna typ av journalistik är fortfarande vanlig i samband med kriser och katastrofer, och studier från Covid-19-pandemin har visat att sådana inslag ofta får större genomslag än mer faktabaserade, konflikt drivna eller och politiskt inriktade nyheter.⁹⁰ För *Aftonbladet*, som hade uttalade filantropiska ambitioner med sina reportage var detta sannolikt en medvetet valt journalistiskt grepp som fungerade lika bra på 1920-talet som idag.

Trots att *Norrskensflamman* och *Aftonbladet* representerade olika politiska ideologier och hade skilda journalistiska ambitioner med sin rapportering, uttrycktes ändå vissa gemensamma och i viss mån tidsbundna föreställningar i artiklarna. Båda tidningarnas rapportering om katastrofen i Arjeplog bidrog till att förmedla en påtagligt negativ bild av norra Sveriges glesbygd. Där rådde fattigdom, hygienisk nöd, okunnighet, liknöjdhet, smuts och förfall. ”Brist på allt utom på elände i Arjeplog” skrev *Dagens Nyheter* den 12 december 1920.⁹¹ Den socialt missgynnade periferin, i detta fall representerad av de influensadrabbade socknarna i norra Sverige, kontrasteras i rapporterna gentemot de förhållanden som rådde i övriga Sverige – ett outtalat men självklart centrum. Hierarkin mellan de två polerna framstod som självklar. I detta avseende utgjorde både *Norrskensflamman* och *Aftonbladets* rapportering en del av den seglivade Norrlandsdiskurs som dominerat stora delar av 1900-talet, där norra Sverige och dess befolkning framställdes som problematisk, missgynnad och underutvecklad, i motsats till de mer moderna och progressiva södra delarna av landet.⁹² Den Norrlandsbild som reproducerades var också ett tydligt exempel på hur den politiska kampen för bättre livsvillkor och en rättvis fördelning av resurser hade betydande inslag av folkuppfostran, kopplade till tidens hygieniskt präglade idéer och ideal.⁹³

Lika påtaglig som den negativa bilden av den norrländska glesbygden

– eller ”obygden” som den ofta kallades med äldre terminologi – var frånvaron av lokala röster och aktörer i reportagen. Händelser, människoöden och upplevelser beskrevs och kommenterades utifrån skribenternas, den utsända vårdpersonalens eller andra myndighetspersoners perspektiv. Att den drabbade befolkningen förblev tyst, och till synes utan agens, medan andra förde deras talan, bidrog ytterligare till att förstärka bilden av ett passivt och oförmöget Norrland.

I efterhand kan det konstateras att både *Norrskensflammans* och *Aftonbladets* reportage från de influensadrabbade socknarna, trots sina skillnader i syfte, form och uttryck, gjorde avtryck och påverkade sin samtid. *Norrskensflammans* dramatiska rapporter från sjukdomsutbrottet i Arjeplog som tydligt kopplade samman pandemins katastrofala konsekvenser med läkarbristen, blev det exempel och den katalysator som krävdes för att driva frågan om förbättrad sjukvård och läkartillgång i Norrlands glesbygdssområden närmare en lösning. På det nationella planet blev rapporterna från Arjeplog viktiga redskap i opinionsbildningen och fick tjäna som belysande exempel på hur illa det kunde gå när medicinsk beredskap saknades och ingen provinsialläkare fanns på plats.

Redan innan *Norrskensflammans* och *Aftonbladets* rapporter publicerades hade frågan om hur glesbygdssjukvården skulle kunna förbättras aktualiserats i Riksdagen, bland annat av den liberala riksdagsmannen och sedermera försvarsministern Gustav Rosén.⁹⁴ När de skakande skildringarna från Arjeplog blev kända, tvekade inte Rosén att med katastrofen som exempel ställa krav på omedelbara och effektiva åtgärder från samhällets sida för att förbättra bristen på läkare och fungerande sjukvård i norra Sverige.⁹⁵ Även för Rosén var rätten till sjukvård en rättvisefråga och hans retorik skilde sig inte mycket från vänstersocialisternas. I ett brandtal i Första kammaren den 1 mars 1920 jämförde han läkartillgången i landets storstäder med situationen i de nordliga länen:

Medicinalstyrelsen påstår, att det råder brist på läkare. Detta förefaller ej vara riktigt. I Stockholm finnes en läkare på 1 066 invånare, i Malmö en på 2 236, i Göteborg en på 2 308, men i Västernorrlands län en på 7 244, i Västerbottens län en på 6 644 och i Norrbottens län en på 5 332, allt enligt 1916 års statistik. Det är en jämnare fördelning av läkarna som erfordras. [...] Den Norrländska befolkningen har samma rätt att fordra sjukvård som Stockholms stads och andra landsdelars befolkning. Norrlands befolkning ha hittills tåligt funnit sig i att i åtskilliga hänseenden av statsmakterna lämnas åt sitt öde, utom då det gällt att ekonomiskt utnyttja denna landsända, men detta folks tålmod befinner sig nu – såsom Arjeplogs kommunfullmäktige också uttalat i sin åberopade skrivelse till regeringen – vid bristningsgränsen. Det är en absolut och oeftergivlig fordran att Norrlands sjukvårdsfråga löses och löses utan dröjsmål.

Roséns krav fick inte bara stöd av andra norrländska Riksdagsledamöter utan av en majoritet i Riksdagen. Under perioden 1920–1923 fattade Riksdagen ett flertal beslut som fick stor betydelse för sjukvården i Norrlandslänen under lång tid framåt. Bland annat etablerades sjukstugor i Västerbottens och Norrbottens inland, för att förbättra tillgången till sjukvård och statliga medel anslogs för att rekrytera distriktssköterskor till landets glesbygdsområden.⁹⁶

Uppmärksamheten i dagspressen resulterade även i flera framgångsrika filantropiska initiativ för att stödja de som på olika sätt hade drabbats av det allvarliga influensautbrottet, framför allt befolkningen i den hårdast angripna socknen Arjeplog. Också för detta ändamål var pressens opinionsbildning viktig. Allmänhetens medkänsla med den drabbade befolkningen var stor. Via lokala Röda Kors-kretsar i hela Sverige samlades cirka 20 000 kronor in under 1920, avsedda för att hjälpa de barn i Arjeplog som förlorat föräldrar i spanska sjukan.⁹⁷ Gåvor, som kläder, skor och specerier, skickades av både privatpersoner och företag, och flera aspirerande fosterföräldrar hörde av sig och ville ta hand om något av de föräldralösa barnen.⁹⁸ Flera dagstidningar, däribland *Västerbottens-Kuriren*, där Gustav Rosén tidigare hade varit chefredaktör och Svenska Kyrkans Diakonistyrelses tidning *Församlingsbladet* startade egna insamlingar till förmån för befolkningen i Arjeplog.⁹⁹ Även *Norrskensflamman* organiserade en insamling och redan i april 2020 hade det preliminära målet på 15 000 kronor uppnåtts. De insamlade medlen överlämnades till de lokala beslutsfattarna i Arjeplog, som fick ansvar för att fördela dem till de mest behövande.

Även om 1920-talets medier inte var lika instrumentella och effektiva aktörer i samhällets kriskommunikation som under Covid-19-pandemiska betydelsen av den journalistik som bedrevs och mediernas kraft och inflytande under spanska sjukans tid inte underskattas. Dagspressen må ha haft en begränsad förmåga och möjlighet att kommunicera expertråd och krishantering till befolkningen, men genom aktiv opinionsbildning för att på olika sätt uppmärksamma pandemins konsekvenser blev de ändå viktiga samhällsaktörer under 1900-talets svåraste pandemi.

Noter

1. Lars Truedson och Bengt Johansson, ”Klarade journalistiken att bevaka coronapandemin?” i *Journalistik i Coronans tid*, red. Lars Truedsson (Stockholm: Institutet för mediestudier, 2021), 8.

2. Marina Ghersetti, ”Den största nyheten” i *Journalistik i Coronans tid*, red. Lars Truedsson (Stockholm: Institutet för mediestudier, 2021), 37.

3. Olov Bergling, *Posten och Pressen 1645–1986* (Stockholm: Postens förlagstjänst, 1988), 26.

4. Elisabeth Engberg, "The Invisible Influenza: Community Response to Pandemic Influenza in Rural Northern Sweden 1918–1920", *Varia Historia* 25, nr. 42 (2009), 455–456.
5. Elisabeth Engberg, "Norrlands sjukvårdsfråga måste lösas": Läkardistrikt och glesbygdssjukvård i ett historiskt perspektiv", *Distriktsläkaren*, nr. 1 (2014), 19–24.
6. Margareta Åman, *Spanska sjukan: Den svenska epidemin 1918–1920 och dess internationella bakgrund* (Uppsala: Almqvist & Wiksell, 1990), 42.
7. Sven-Erik Mamelund, "Influenza, historical" i *International Encyclopedia of Public Health*, red. Kris Heggenhougen och Stella Quah (Amsterdam: Elsevier, 2008), 601–604.
8. Mamelund, "Influenza", 601; Åman, *Spanska sjukan*, 173–175.
9. Åman, *Spanska sjukan*, 63; Niall P Johnson, Mueller och Juergen Mueller, "Updating the accounts: Global mortality of the 1918–1920 'Spanish' influenza pandemic", *Bulletin of the History of Medicine* 76, nr. 1 (2002), 105–115 DOI:10.1353/bhm.2002.0022
10. Åman, *Spanska sjukan*, 192.
11. Åman, *Spanska sjukan*, 169.
12. Åman, *Spanska sjukan*, 191.
13. Åman, *Spanska sjukan*, 192; Elisabeth Engberg, "Det är samhällssystemets fel: Norrskensflamman och utbrottet av spanska sjukan i Arjeplog 1920" i *Människan, arbetet och historien: En vänbok till professor Tom Ericsson*, red. Anders Brändström och Svante Norrhem (Umeå: Umeå universitet, 2012), 15.
14. Bernice L. Hausman et al., *An Epidemiology of Information: Data Mining the 1918 Influenza Pandemic* (NEH Office of Digital Humanities, 2014), 10. E-resurs, <http://hdl.handle.net/10919/46991>.
15. Åman, *Spanska sjukan*, 170.
16. Se till exempel "Kampen mot döden i Ödemarken", *Jämtlandsposten*, 13 mars, 1920, *Jämtlandsposten*; "Kampen mot döden i ödemarken", *Arbetet*, 18 mars, 1920. Båda artiklarna var ursprungligen publicerade som "En ödemarkens kamp mot döden", *Västerbottens-Kuriren*, 9 mars, 1920.
17. En undersökning av pressdebatten kring spanska sjukan i ett urval större svenska dagstidningar, återfinns i Åman, *Spanska sjukan*, 170–186.
18. Lars Öberg, "Arnold R Josefson", *Svenskt biografiskt lexikon*, E-resurs, urn:sbl:12211, [Åtkomst 2024-09-20].
19. Åman, *Spanska sjukan*, 160–165, 177–179.
20. Åman, *Spanska sjukan*, 165–169f.
21. Engberg, "The Invisible", 444; Jonas Månsson, *Spanska sjukan: Den medicinska professionens och samhällets reaktioner*, opublicerad uppsats (Umeå universitet, 2006), 18ff.; *Råd och anvisningar för förhindrande av influensasmittans spridning*, 16 oktober, 1918, Kungliga Medicinalstyrelsen.
22. Se till exempel "Läkardistriktet i Norrland", *DN*, 6 maj, 1916; "Läkardistriktet", *VK*, 12 mars, 1917; "Tvång anlitas att få läkare till Norrland", *DN*, 12 maj, 1920; "Övre Norrlands läkardistrikt", *VK*, 17 februari, 1920.
23. Kommittébetänkande 1916, *Förslag till provisoriska anordningar i syfte att avhjälpa svårigheterna att besätta mera avlägset belägna provinsialläkardistrikt, såväl ordinarie som extra*. Avgivet den 11 november 1916, Sveriges Riksdag, 7.
24. Sören Edvinsson, "A country doctor: Health care in a mid-nineteenth century Swedish remote area", i *Medicine in the Remote and Rural North*, 1800–1900, red. J. T. H. Connor och Stephan Curtis (London: Pickering & Chatto, 2011), 97.

25. Engberg, ”Norrlands sjukvårdsfråga”, 19–24.
26. Motion 130 av Olof Bergqvist m.fl., angående begäran om utredning rörande åtgärder till avhjälpan av läkarebristen i de norrländska länen, Motioner i Första kammaren 1920, Sveriges Riksdag.
27. ”Spanska sjukans utbredning vid armén”, *DN*, 19 september, 1918.
28. Se till exempel ”De många offren”, *Norra Västerbotten*, 27 januari, 1920.
29. Engberg, ”Norrlands sjukvårdsfråga”, 20.
30. ”Läkarebristen inom Norrbottens län: En framställning till k.m:t från Arjeplogs kommun”, *Norrbottens Kuriren (NK)*, 17 februari, 1920.
31. *Folkmängd 1810–1990*, CEDAR, Umeå universitet; Sveriges officiella statistik, *Folkräkningen 1920, I Areal och folkmängd för särskilda förvaltningsområden*, 93.
32. Gösta Malm, *I min krafts dagar* (Stockholm: Rabén & Sjögren, 1963), 149.
33. ”Spanska sjukan i Norrbotten”, *Norrskensflamman (NFL)*, 28 februari, 1920.
34. Förste Provinsialläkaren i Norrbottens län, tryckt årsrapport 1920, Norrbottens Läns Landstings Arkiv.
35. Åman, *Spanska sjukan*, 145.
36. Arjeplogs församling, Död- och begravningsböcker 1920, DDB/CEDAR Umeå universitet; Provinsialläkaren i Arjeplogs distrikt, Årsberättelse 1920, Medicinalstyrelsens arkiv, Riksarkivet; ”Epidemien härjar våldsamt”, *NK*, 19 februari, 1920.
37. Anice C. Lowen et al., ”Influenza Virus Transmission is Dependent on Relative Humidity and Temperature”, *PLoS Pathogens* 3, nr. 10 (2007), DOI: 10.1371/journal.ppat.0030151
38. Åman, *Spanska sjukan*, 141ff; Engberg, ”Samhällssystemet”, 11.
39. Influenzautbrottet i Arjeplog 1920 kan sannolikt ses som en s.k. virgin-soil-epidemi, ett utbrott av en epidemisk sjukdom i en befolkning som saknar tidigare immunitet mot smittämnet i fråga. Ett flertal andra liknande epidemier med hög dödlighet finns beskrivna i litteraturen, till exempel: Robert J. Wolfe, ”Alaska’s great sickness, 1900: An Epidemic of Measles and Influenza in a Virgin Soil Population”, *Proceedings of the American Philosophical Society* 126, nr. 2 (1982); Alfred Crosby, ”Virgin Soil Epidemics as a Factor in the Aboriginal Depopulation in America”, *William and Mary Quarterly* 33, nr. 2 (1976), 289–299; Ann Herring och Lisa Sattenspiel, ”Death in Winter: Spanish Flu in the Canadian Subarctic”, i *The Spanish Influenza Pandemic of 1918–19: New Perspectives*, eds. Howard Phillips och David Killingray (London & New York: Routledge 2003), 156–172.
40. Arjeplogs församling, Död- och begravningsböcker 1920, DDB/CEDAR, Umeå universitet; Engberg, ”Samhällssystemet”, 10.
41. Åman, *Spanska sjukan*, 142, 157.
42. ”Spanska sjukan”, *Piteå-Tidningen*, 26 februari, 1920.
43. ”Influensaepidemi i Boden”, *NK*, 23 och 31 januari samt 2 februari, 1920; ”Spanska sjukan åter i Boden”, *NFL*, 21 januari, 1920.
44. ”Råd och anvisningar för förhindrande av influensasmittans spridning”, *NFL*, 14 februari, 1920.
45. ”Den sanitära nöden i Norrbotten: Där spanska sjukan härjar svårast”, *Aftonbladet (AB)*, 7 mars, 1920; ”Spanska sjukan i höga Norden: Minst 1000 personer hemsökta i Arjeplog”, *Svenska Dagbladet*, 8 mars, 1920.
46. ”En ödemarkens kamp”, *NK*, 9 mars, 1920.
47. Engberg, ”Samhällssystemet”, 17.

48. Gunilla Lundström, "En värld i rubriker och bilder", i *Den svenska pressens historia*, band III, red. Karl-Erik Gustafsson & Per Rydén (Stockholm: Ekerlids förlag, 2001), 64ff; Sökord "Aftonbladet" i tjänsten Nya Lundstedt: Svenska dagstidningar från 1900, Kungliga Biblioteket, <https://www.kb.se/hitta-och-bestall/hitta-i-samlingarna/nya-lundstedt-dagstidningar.html> [2024-09-20].
49. Birgit Petersson, "Tidningar om industri och parti", i *Den svenska pressens historia*, band II, red. Karl-Erik Gustafsson & Per Rydén (Stockholm: Ekerlids förlag, 2001), 239ff.
50. Carsten Thunborg, *Mot herremakt – för folkmakt*, (Göteborg: Fram, 1988), 40–41; Sökord "Norrskensflamman" i tjänsten Nya Lundstedt, <https://www.kb.se/hitta-och-bestall/hitta-i-samlingarna/nya-lundstedt-dagstidningar.html> [2024-09-20].
51. Åman, *Spanska sjukan*, 176–179.
52. Truedsson och Johansson, "Klarade journalistiken", 16 ff.
53. "Spanska sjukans fruktansvärda härjning i Arjepluog: Ohyggliga skildringar av sjukdomen", *NFL*, 20 mars, 1920.
54. "Spanska sjukans fruktansvärda härjningar i Arjepluog: Fattigdom och social nöd", *NFL*, 26 mars, 1920.
55. "Spanska sjukans härjningar i Norrbotten: En översikt", *NFL*, 13 mars, 1920.
56. Engberg, "Norrlands sjukvårdsfråga", 21–23.
57. "Ohyggliga skildringar", *NFL*, 20 mars, 1920.
58. "Carl Gentz", i *Svenska män och kvinnor: Biografisk uppslagsbok*, 3 G-H, (Bonniers: Stockholm, 1946).
59. "Spanska sjukan i Arjepluog: Epidemin har rasat svårt bland de ekonomiskt misslottade", *NFL*, 15 mars, 1920.
60. "Ohyggliga skildringar", *NFL*, 20 mars, 1920.
61. Petersson "Tidningar", 239.
62. "Fattigdom och nöd", *NFL*, 26 mars, 1920.
63. "Fattigdom och nöd", *NFL*, 26 mars, 1920; Tidningens kursivering i citatet.
64. "Fattigdom och nöd", *NFL*, 26 mars, 1920.
65. "Där spanska sjukan härjar svårast", *AB*, 7 mars, 1920.
66. "Fattigdom och nöd", *NFL*, 26 mars, 1920.
67. Lundström, "En värld", 62ff.
68. "Där spanska sjukan härjar svårast", *AB*, 7 mars, 1920.
69. "Den sanitära nöden i Norrbottens obygder: Brev från vår utsända korrespondent", *AB*, 18 mars, 1920.
70. "Där spanska sjukan härjar svårast", *AB*, 7 mars, 1920.
71. Jennifer J. Connor, "'Dispensing Good Books and Literature' to Coastal Communities: The Role of the Grenfell Mission in Newfoundland and Labrador, 1890s–1940", *Newfoundland and Labrador Studies* 32, nr. 2 (2017), 360–96.
72. "Där spanska sjukan härjar svårast", *AB*, 7 mars, 1920
73. Andreas Widholm och Fredrik Mårtenson, "Dramatiska och utmattande: Nio månader av corona-nyheter i sociala medier" i *Journalistik i Coronans tid*, red. Lars Truedsson (Stockholm: Institutet för mediestudier, 2021), 73–74.
74. "I Norrbottens obygder: Där spanska sjukan härjar svårast", *AB*, 18 mars, 1920.
75. "I Norrbottens obygder", *AB*, 18 mars, 1920.
76. "I Norrbottens obygder", *AB*, 18 mars, 1920.
77. "I Norrbottens obygder", *AB*, 18 mars, 1920.
78. "Spanska sjukans härjningar: 46 jordfästningar i söndags", *AB*, 9 april, 1920.

79. ”46 jordfästningar”, *AB*, 9 april, 1920.
80. ”Arbetsstugorna – Norrbottens välsignelse: Ett besök i Arjepluogs arbetsstuga”, *AB*, 16 april, 1920.
81. ”Ur Norrbottensbornas liv”, *AB*, 13 april, 1920.
82. ”Norrbottensbornas”, *AB*, 13 april, 1920.
83. ”Norrbottensbornas”, *AB*, 13 april, 1920.
84. ”Fattigdom och nöd”, *NFL*, 26 mars, 1920.
85. ”Norrbottensbornas”, *AB*, 13 april, 1920.
86. ”Norrbottensbornas”, *AB*, 13 april, 1920.
87. Se till exempel Coronakommissionens rapport, SOU 2022:10, *Sverige under pandemin*.
88. Ghersetti, ”Den största nyheten”, 23.
89. ”Spanska sjukans”, *NFL*, 20 mars, 1920.
90. Widholm och Mårtenson, ”Dramatiska och utmattande”, 73–74; Marina Ghersetti, *Sensationella berättelser: en studie av nyheter från Angola 1987 och om prinsessan Diana 1997 i dagstidningar, radio och TV* (Göteborg: Göteborgska studier i journalistik och masskommunikation, 2000), 11.
91. ”Brist på allt utom på elände i Arjepluog”, *DN*, 12 december, 1920.
92. Madeleine Ericsson, *(Re)producing a periphery: popular representations of the Swedish North* (Umeå: Umeå Universitet, 2010), 2–3. Se även Stephan Curtis, ”Introduction: cores/peripheries – rural/remote: Medicine, health-care delivery and the North” i *Medicine in the Remote and Rural North*, red. J.T.H. Connor och Stephan Curtis (London: Pickering & Chatto, 2011), 1–17.
93. Ronny Ambjörnsson, *Den skötsamme arbetaren: Ideer och ideal i ett norrländskt sågverkssamhälle 1880–1930* (Carlssons: Stockholm, 2001), 16–18.
94. Birgit Petersson, ”E J Gustav Rosén”, *urn:sbl:6880, Svenskt biografiskt lexikon* [2024-09-20].
95. Engberg, ”Samhällssystemet”, 21.
96. Engberg, ”Norrlands sjukvårdsfråga”, 22–23; *Betänkande angående förbättrad sjukvård inom rikets ödemarksområden*, 1 mars, 1920, Kungl. Medicinalstyrelsen och Röda Korsets samarbetskommitté.
97. *Från Bygd och Vildmark i Lappland och Västerbotten: Luleå stifts julbok* (Luleå: Svenska Kyrkan, 1921), 84.
98. Gåvobrev 1920–1923, Barnavårdsnämndens arkiv, F2:1, Kommunarkivet Arjeplog.
99. *Från Bygd och Vildmark*, Luleå stifts årsbok, 81.